

**РЕАКЦИИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ МЛАДЕЖИ КЪМ ТРИ „ИЗВЪНРЕДНИ“
СЪБИТИЯ ЗА 80-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК. АРХИВИ**

МИХАЕЛА САМАРДЖИЕВА

Reactions of Bulgarian Youths to three ‘extraordinary’ Events for the 1980s Archives

Mihaela Samardzhieva

Резюме: В настоящия текст представяме реакцията на българските младежи от 80-те години на XX век към три извънредни и на практика „нови“ за периода събития, съхранена в архива на Информационно-социологическия център (ИСЦ) към ЦК на БКП. Спряхме се на „Възродителния процес“, аварията в АЕЦ „Чернобил“ и заразата с вируса на СПИН, като целта ни е да проследим както мнението на младежта по текущите събития, така и поведението на медиите и институциите, поправило функциониращи различно в една затворена и авторитарна политическа система.

Ключови думи: медии, „Възродителния процес“, аварията в АЕЦ „Чернобил“, СПИН

Abstract: In the following text we will present the reaction of the Bulgarian youths from the 1980s to three extraordinary and practically „new“ events for this period in our country, according to the archives of the Information and Sociological Center of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party. We are examining the reaction of Bulgarian youths to the Revival Process, the Chernobyl accident and the AIDS virus, and our aim is to follow both youth’s views on current events and the behavior of the media and institutions – as a rule they function differently in one closed and authoritarian political system.

Keywords: media, Bulgarian youths, the Revival Process, the Chernobyl accident, AIDS virus

Проучването ни цели да установи каква е била реакцията на българските младежи от 80-те години на XX век към три извънредни и на практика „нови“ събития за периода у нас, и по-точно, как е съхранена тази реакция в архива на Информационно-социологическия център (ИСЦ) към ЦК на БКП¹.

Спряхме се на Възродителния процес, аварията в АЕЦ „Чернобил“ и заразата с вируса на СПИН. Подборът на събитията е съобразен с тяхното естество – и трите събития квалифицираме като извънредни или оказващи „влияние върху „дневните редове“ на медии, политика, широка общественост“ (Вълков, 2018), нарушаващи общия публичен ред (McCombs, Shaw, 1976: 176–187). Събитията, които сме подбрали по класификацията на Абрам Мол, спадат към така наречените „големи събития“ – които се записват в социалната памет и се регистрират от медиите“ (Попова, 1997: 36). Снежана Попова, оповавайки се на теорията на Мол, ги нарича важни, „забележителни“, а също ги класифицира и като „времево-протяжни текущи“, „времево-разгърнати“ или заемащи голяма част от настоящия информационен поток за определен период от време (Попова, 1997: 37). Жана Попова говори за „събития-кризи“ – „кризата на информацията поражда „криза на казването“, но и „криза на говоренето“ (Попова, 2013: 48-49; 74). Тя споменава също, че „справянето с кризата и нейното превъзможване е свидетелство за неслучване на катастрофата“ (Попова, 2013: 48).

Лайтмотивът за „справянето“ е и основният, който пропагандират родните медии във връзка с трите избрани от нас събития. Както ще забележим и от данните на ИСЦ, чрез медиите държавата държи аудиторията да е наясно, че въпреки извънредността на случващото се, събитията са под контрол и партийното ръководство се справя безупречно с текущата ситуация. Според социалната психология и Възродителният процес, и аварията в АЕЦ „Чернобил“, и заразата с вируса на СПИН (по разбирането ни за тях като за

¹ Информационно-социологическият център към ЦК на БКП е помощно функционално звено със статут на отдел на Централния комитет на БКП. Създаден е с решение на Политбюро от 10.03.1970 г. и съществува до 1990 г. ИСЦ събира, обработва и предоставя на партийното ръководство информация за най-важните явления в дейността на партията и държавата, като основната му задача е да изследва общественото мнение. ИСЦ на практика има почти неограничена възможност за събиране на разнообразна информация, както за дейността на БКП, така и за социалните и политически процеси в страната.

„извънредни събития“) са събития, към които реакцията е обща, спонтанна, непосредствена, искрена, първична. Те излизат извън рамките на предвидимостта, рутината или човешкия контрол и са носители на страх и несигурност. От медийна гледна точка – „за да прикове вниманието и да измести всички други важни теми за деня, извънредното събитие трябва да е носител и на новинарска стойност“ (Вълков, 2018).

Сондажът на общественото мнение по трите извънредни казуса, който ни представя ИСЦ, е разнородна картина и доста точна моментна историческа снимка, чрез която ясно може да разчетем противоречивото време, на – както го нарича Кристофър Скарбъро – „периода на късния социализъм“ у нас (Скарбъро, 2018). Да проследим както реакцията на младежта по текущите събития, така и поведението на медиите и институциите, по правило функциониращи различно в една затворена и авторитарна политическа система. Реакциите на младежите към тези три емблематични и знакови събития от края на 80-те ще ни помогнат да осмислим периода в нашата страна и от друга събитийна гледна точка, да го видим в различна от историко-политическата призма и да го оценим и през поведенческия наратив. Разбира се, трябва да оценим и **трудностите и предизвикателствата пред настоящата тема** – социологическите проучвания или данните за трите събития, събирани от ИСЦ, са дадени от хора, които са наясно, че тяхното мнение ще бъде обект и на „политически прочит“ – във времената преди 1989-та година крайните оценки, недоволство и пряко критикуване на управляващата партия и нейните действия при критични ситуации (каквито са избраните от нас събития) е доста вероятно да попаднат под ударите на крайни „санкции“ за говорещите, обосновани на „политически принцип“. **Ето защо е основателно да подложим на съмнение „абсолютната истинност“ и „свобода“ на говоренето от страна на младежта по текущите казуси.** От друга страна, ИСЦ цели да събира пълна и достоверна информация, но нека не забравяме, че центърът е помощно функционално звено със статут на отдел на Централния комитет на БКП – т.е. че е пряко подчинен на управляващата партия. ИСЦ иска да уведоми партийното ръководство за реалните и текущи проблеми в държавата според гражданите, но той, по неписани правила, е редно и да успокои „своя работодател“, че „гражданите са под контрол“, че те изпълняват и са в пълен унисон с партийните програми и идеология, която „работодателят“ задава. **Държавата успокоява гражданите, че при извънредни събития всичко е под контрол, като на свой ред ИСЦ успокоява държавата, че гражданите са спокойни. Всичко тече по „партиен**

план“ – по презумпция провал на „работодателя/управляващата партия“ е дори мислено недопустим.

Възродителният процес – тази излишна „изселническа психоза“

Във връзка с Възродителния процес² и изказването на Годор Живков от 29.05.1989 г., че призовава Турция да отвори границата си за желаещите да се изселят български граждани, на които ще се даде тази възможност, у нас последва процесът, известен като „Голямата екскурзия“ – мащабна миграционна вълна през летните месеци на 1989 г. на български мюсюлмани от България към Турция. В страната протичат редица социални процеси и почти моментално се усещат икономически затруднения и остър недостиг на работна ръка в трудовия процес и бригадирското движение.

Данни на ИСЦ. Във връзка с тези процеси ИСЦ провежда изследвания и допитвания до населението, като двете най-мащабни проучвания са от периодите 1-8.07.1989 г. и 16-22.07.1989 г., съответно събрани в доклада „Информация за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация“. Преките икономически последици или острият недостиг на работна ръка, вследствие на големия брой заминали наши сънародници, както и реакцията на младежта към тях откриваме и в „Справка за готовността на младото поколение да участва в трудови инициативи“ от 30.06.1989 г. Както се отбелязва в докладите – „Въпросите за националното единение, все още активният поток заминаващи за Турция потомци на ислямизираните българи и възникващите във връзка с това проблеми и през тази седмица са основни доминанти на социално-икономическата и политическа обстановка сред младежта“³.

Анализ на данните на ИСЦ. След анализ на проучванията на ИСЦ заключаваме, че вследствие на Възродителния процес и последвалите икономически промени в нашата страна, в младежкото масово съзнание възникват три основни проблема, които вълнуват младежта във връзка с процеса. Първоначалната реакция е за осмисляне и възприемане на

² Възродителният процес е опит на Българската комунистическа партия да наложи насилствена асимилация на мюсюлманското население. През 1984 г. ЦК на БКП взема решение за изпълнение на програма за насилствена смяна на имената на българските турци и българските мюсюлмани, при което около 850 000 българи и турци са задължени (в голямата си степен насилствено) да променят арабо-турските си имена.

³ Информация за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация 01.07.1989 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е.727, с. 1.

самото извънредно събитие – реакцията на младежта преминава през етапите „сложна и нееднозначна картина в младежкото масово съзнание“⁴, постепенна тенденция към стабилизация, до възприемане и отношение към процесите като към интересно, но външно събитие – „Образно казано, общественото мнение се „умори“ да се удивлява, дори нетрадиционните характеристики на социално-икономическата ситуация се възприемат като „нормални“ и естествени“⁵. Възродителният процес е едно от най-знаковите политически събития от близкото минало, но наблюдаваме, че **реакцията на българските младежи към него е по-скоро моментна, повърхностна, временна**. Процесът не се оценява от младежта в неговото по-дълбоко и пълно ниво, с евентуални политически последствия, промяна на житейски съдби и погаване на правата на нашите сънародници. На него се гледа по-скоро като на сензационно, коментирано за ден, за два събитие, което бележи своя пик и след това бързо загасва. Започва да изморява и дори да дразни с присъствието си в информационния поток. Пренасищането от различни слухове, версии и теории в медиите, и в личните разговори и комуникация на младежите за това защо изселването се случва, как се случва и т.н. **започва да ги изморява, да „ги отдалечава“ от събитието, вместо да ги „въвлеча“ в него**. Реакциите на младежта са окачествени като най-динамични в първите седмици на „Голямата екскурзия“. Според данните от ИСЦ тези реакции са силно повлияни психологически от разнообразни слухове, информация за скрито напрежение между ислямизираните българи и младежта, непотвърдени мълви за заплахи, страх и паника в някои райони на страната. Тази ситуация е характеризирана от властта с определението „изселническа психоза“ и, по наше наблюдение, **тя постепенно от „съпътстваща“ се превръща в „обясняваща“ процеса. От съпътстващо определение и ситуация „изселническата психоза“ се явява удобен „термин“, с който властта започва да обяснява негативите, възникващи около Възродителния процес**. Според официалните институции процесът е абсолютно необходим и той тече без видими проблеми

⁴ Информация за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация 01.07.1989 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е.727, с. 1.

⁵ Информация за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация 01.07.1989 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е.727, с. 12.

– негативите са просто слух, плод на „психоза“, на излишно и несъществуващо напрежение.

Сред най-споменаваните слухове сред младежта, които центърът отчита в докладите си, са:

- „Сред коренното българско население се разпространяват слухове за: големи суми, изтеглени от влоговете на ДСК, умишлено изкупуване на стоки, както и случаи на заравяне на пари, саморазправи (включително убийства) на завърналите се от Турция“⁶;
- „вече се обсъжда проблемът с „незаслужените привилегии“, с които се ползували потомците на ислямизираните българи“⁷;
- В Разградска и Варненска област се обезлюдяват цели села с ислямизирано население; там се говори за скрито напрежение между коренно население и ислямизирани българи, открити конфронтации и саморазправи;
- записани са изказвания⁸ като: „Най-сетне освободителната война завърши“, агресивни изказвания на ислямизирани българи – „Оставям къща на три ката, но като се върнем с пушките, ще си взема три...“, „Заминаваме за Турция, за да се въоръжим и да се върнем“, „Ние вашия Левски го хванахме, но вие нашия не можете“, „Баташкото клане“ е отново отложено, този път за месец август“;
- умишлено инжектиране на животните с газ и нафта, изкупуване и унищожаване на хранителни продукти и др.

Друг момент, който заслужава своя анализ, е динамиката на реакциите към Възродителния процес и фактът, че **той реално е достигнал до младежите, когато ги е засегнал лично и се е наложило заради него да променят ежедневието си ритъм на работа и живот.** Не толкова политическите и социални аспекти на събитието Възродителен процес са провокирали реакции от страна на българските младежи през 80-те, колкото моментът, когато им се е наложило да работят извънредно заради недостига на работна ръка, поради големия брой изселили се работници и комсомолци. Този недостиг, и в трудовия процес, и в бригадирското движение, е осезаем – „Изселническата“ психоза засегна пряко и кадрите и актива на Комсомола, произхождащи от средите на ислямизираните българи. Създаде се

⁶ Информация за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация 01.07.1989 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55,а.е.727, с. 16.

⁷ Пак там, с. 3.

⁸ Пак там, с. 7-8.

сложна кадрова ситуация (...) в средата на юли са подали документи или са заминали: В Бургаска област – 13 щатни работници (Руен-11, Твърдица-2); В Хасковска област – 47 щатни работници; във Варненска област 37 щатни работници (...); В Разградска област – 66 щатни работници и др.⁹ . Като реакция към трудовия недостиг в „Справка за готовността на младото поколение да участва в трудови инициативи“ от 30.06.1989 г. са изказани положителните отзиви от партийното и комсомолско ръководство, че младежите „като цяло разбират необходимостта от включването им в трудови инициативи“¹⁰ при създалата се ситуация и жертвоготовно предлагат своята помощ, като дори отказват някои от текущите си дела и задължения. Наред с това обаче, се отчитат някои проблеми, свързани с конкретната ситуация и засягащи пряко трудовата дейност – „нежелание да се участва в бригадирското движение“¹¹, недоволство от принудителната промяна на личните планове за прекарване на лятото, формирането на страх у известна част от средношколците, студентките и техните родители заради евентуални размирици в районите с повече мюсюлманско население, слухове за атентат, слухове за военни действия от страна на Турция, търсене на медицински бележки и отказване от участие, притеснения относно битовите условия на спешно сформирани бригади, недоволство от наложилата се шестдневна работна седмица и допълнително положени труд. Най-яркият цитат, който ни предлагат данните на ИСЦ и който се явява обобщаващ и за един от главните ни изводи за нагласите и степента на „достигането“ на процеса до младежта, е – „Който им сменя имената, той да иде да работи сега! (...) Какво сме виновни ние, та няма да можем да си починаем?“¹². Процесът достига домладите едва, когато засегне пряко частния им живот. Той не се оценява през рамката на политическите и социални последствия, които може да има, а предизвиква истинска реакция (и емоционална, и практическа), когато попречи на нормалното протичане на делника на младежта.

⁹ Информация за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация 01.07.1989 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е. 727, с. 17.

¹⁰ Справка за готовността на младото поколение да участват в трудови инициативи. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е.725, с. 1.

¹¹ Пак там, с. 2.

¹² Пак там, с. 3.

Аварията в АЕЦ „Чернобил“, която, слава богу, не предизвика антисъветски реакции¹³

Във връзка с аварията в АЕЦ „Чернобил“, която се случва на 26 април 1986 година и днес е определяна като една от най-големите аварии в историята на ядрената енергетика, ИСЦ, заедно с Национален институт за изследвания на младежта (НИИМ), правят запитване сред младежта. За аварията в АЕЦ „Чернобил“ първи съобщават съветските вестници „Известия“ (на 30 април) и „Правда“ (на 4 май). В нашата страна Щабът на постоянната правителствена комисия за борба със стихийни бедствия и крупни производствени аварии дава „по-подробни“ данни за обстановката чак на 19 май. Така у нас информацията идва първо като слухове, а след това се дават, макар и оскъдни, официални данни за случилото се. Поради това и спецификата на събитието (забавената реакция от страна на партийното ръководство и институциите, „умишленото“ скриване на действителната обстановка в страната и поведението на средствата за масова информация) се характеризира с конкретни особености и реакцията от страна на младежта и населението.

Данни на ИСЦ. Спецификите и реакциите на младежта към събитието са обобщени в доклада „Относно: отношението на младежта към отразяването на радиационната обстановка в средствата за масова информация от 14-17 май, 1986 г.“. Докладът е лично подписан и изготвен от проф. д-р Петър Митев, директор на НИИМ при ЦК на ДКМС. Методът на проучването е полустандартизирано интервю, интервюирани са 294 младежи от Пазарджишка и Софийска област на възраст между 16-30 г. и младежи, определени като млада творческа интелигенция до 35 г. В доклада се уточнява, че допълнителна информация за събитието е получена и от младежи от Пловдивска, Варненска, Бургаска, Благоевградска и Великотърновска област. Както се посочва в доклада, в създалата се ситуация на практика са въввлечени всички млади хора в страната, според данните на ИСЦ – „Възникналият коефициент на тревожност и неопределеност е твърде висок“¹⁴, той засяга цялото

¹³ „Преди всичко благоприятен факт е, че се регистрират само единични случаи на антисъветски реакции“ – Относно: отношението на младежта към отразяването на радиационната обстановка в средствата за масова информация от 14-17 май, 1986 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е. 712, с. 10.

¹⁴ Пак там, с. 17.

население. В доклада на ИСЦ и НИИМ откриваме и проучвания за това от къде младите са разбрали за събитието. Резултатите са: От официални български и съветски източници – 40 на сто/ От чужди радиостанции и други чужди средства за масова информация (главно ВВС и югославските станции) – 8 на сто/ От неофициални източници (приятели, роднини, колеги, случайни слухове) – 45 на сто. Младежите са попитани още „Каква е представата им за радиационната обстановка в страната?“, като резултатите са: Обстановката е опасна за живота и здравето на населението – 38 на сто/ Обстановката е била опасна за живота и здравето на населението – 12 на сто/ Обстановката не е била и не е опасна за живота и здравето на населението – 34 на сто/ Няма определено становище по въпроса – 16 на сто. В друга от анкетите присъстват въпросите дали младежите са удовлетворени от средствата за масова информация и каква е достоверността на информацията. Удовлетворени са 27 на сто/ Недоволство 52 на сто/ Възмущение 21 на сто. Достоверност на информацията: Вярват 32 на сто/ Съмнение 33 на сто/Средствата за масова информация съзнателно са ни заблуждавали 25 на сто/ Не могат да преценят 10 на сто.

Анализ на данните на ИСЦ. Както наблюдаваме, първоначално информация за аварията достига до българските младежи под формата на слухове и новини от „западни“ информационни източници – „Появяват се слухове, които отначало са не особено интензивни, но се засилват. За част от аудиторията те изпреварват официалните съобщения в нашите средства за масова информация“¹⁵. След последвалите оскъдни изявления от родните средства за масова информация, текущите съобщения вместо успокоение, засилват паниката сред населението – „Щом и на‘ште съобщават, значи наистина е тежко положението“¹⁶. Първоначалната реакция е всеобща, пулсираща, с масовидни практически действия – голяма част от населението приема йод, не излиза, спира децата от училище и т.н. От данните на ИСЦ разбираме, че реакциите на младежта към аварията преминават през заемане на различни и полярни позиции по скалите „доверие-недоверие“, „увереност-съмнение“, „тревога-надежда“. Една от най-ключовите реакции е, че информационната активност на младите се повишава значително. Младежите търсят информация по всички възможни канали – „Младежите се намират в състояние на необичайно повишена информационна активност (...) В сравнение с по-възрастните поколения, младите хора

¹⁵ Пак там, с. 6.

¹⁶ Пак там, с. 7.

реагират по-спокойно като поведение, но по-активно като участници в информационните потоци¹⁷. Тази повишена информационна активност е свързана най-вече с обръщане към чужди средства за масова информация, според данните 25-30 на сто се обръщат към чужди информационни източници. Дългото криене на инцидента от родните средства за масова информация предизвиква мащабна и остра критична реакция към тях, младежите декларират общ знаменател на недоверие. Всички анкетирани в проучването свидетелстват за разколебано доверие и подлагане на информацията, която получават от българското радио, телевизия и печат, под непрекъснато съмнение – чете се между редовете. В масовото съзнание се оформя мнението не какво се е случило, а „Какво се решиха да ни кажат“¹⁸. И недоверието към родните средства за масова информация, и обръщането от страна на младежта към чужди информационни източници е абсолютно закономерно, като се има предвид спецификата на събитието и функционирането на родните средства за масова информация – абсолютно зависими и обусловени от партийното ръководство. Както пише Попова, позовавайки се на Умберто Еко – „независимо от естеството на събитията (...) публиката смята, че медията изпълнява дълга си, казвайки истината“ (Попова, 1997: 35) и „общото чувство приема за вярно определено съобщение, подлагайки го на контрол, съпоставяйки го с информация от други източници“ (Попова, 1997: 35). **В настоящата ситуация нито контролът е издържан (информацията, която получават гражданите от чуждите информационни източници е по-достоверна и пълна), нито медията е изпълнила дълга си – да казва истината. Вследствие на това абсолютно резонно аудиторията „гласува общ вот на недоверие“ към родните средства за масова информация – „Когато медията не казва истината, публиката протестира“**(Попова, 1997: 35). **Още по-лошо – вотът е емоционално обусловен, той не е просто недоверие, а преминава към емоционално наситените състояния на гняв, разочарование, отричане. Аудиторията се чувства излъгана, манипулирана, застрашена от липсата на информация, засягаща живота и здравето ѝ. Друга „неочаквана“ реакция е, че всъщност съобщенията за намаляване на радиационния фон, които започват да се появяват в родните средства за масова информация, не предизвикват така очакваното успокоение на**

¹⁷ Пак там, с.17.

¹⁸ Пак там, с. 8.

населението и младежта, а точно напротив – те засилват чувството за несигурност и страх. **От медийна гледна точка тази реакция на аудиторията на практика показва как едно информационно съобщение с конкретна цел постига абсолютно противоположни резултати.** Такъв пример наблюдаваме и при съобщенията за войната във Виетнам, където въпреки, че новините за всяко събитие и действие по време на войната са пунктуално следени от медиите и присъстват във всекидневния медиен поток, както пише Попова, „подканени да обяснят естеството и хода на военните събития, включените в експеримента граждани се оказали удивително неспособни да подредят причините, следствията и дори да възсъздадат приемливо ситуацията“ (Попова, 1997: 37). Съобщения, целящи да държат гражданите изключително информирани, всъщност предизвикват в тях тотална дезинформация и невъзможност да се разкаже за събитието, а в конкретно разглеждания от нас казус – съобщения, целящи успокоение на населението, предизвикват в него тревожност и паника. Според доклада това се дължи на факта, че всъщност до този момент младежта и населението нямат представа какво представлява радиационният фон, колко трябва да бъде той, каква е неговата норма и защо изобщо се съобщават нивата му. **„Непознатият“ термин, който „просто се появява“ в информационния поток, предизвиква паника сред населението, което е абсолютно неподготвено да възприеме и осмисли неговото ежедневно присъствие в новините и публикациите.** Друга причина за неочакваната реакция е: „Второ, информацията за „намаления фон“ в очите на огромна част от младите хора се възприема, като признание, че той е бил опасно висок без това да се съобщи на населението. (...) Понастоящем сред младежта масово се шири следното осмиващо този факт определение на „радиация“: „Нещо, което не съществува, но непрекъснато намалява“¹⁹. Безспорно аварията в АЕЦ „Чернобил“ е предизвикала масова реакция от страна на младежта. Първоначалният страх, паника и масови практически действия за протекция от облъчването, са преминали в изключително висока информационна активност, изразяваща се в търсене на първоначална информация предимно от чужди

¹⁹ „Преди всичко благоприятен факт е, че се регистрират само единични случаи на антисъветски реакции“ – Относно: отношението на младежта към отразяването на радиационната обстановка в средствата за масова информация от 14-17 май, 1986 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е. 712, с. 12.

информационни източници. Проф. д-р Петър Митев отбелязва с повишено внимание в заключението на доклада, че „Повишената информационна активност на младежта се реализира на фона на сблъсък между два конкурентни информационни потока. В тези условия всеки недостатък на едната информационна система се превръща в предимство на другата“²⁰. Събитието предизвиква реакции, оценени от партийното ръководство като „негативни“, и, по наше наблюдение, **за пръв път социолозите отчитат масово недоверие и негативизъм, които са и гласно/открито изразени и към институциите, и най-вече към средствата за масова информация.** При тези условия, както се отбелязва, е „повишена възможността за влияние на алтернативни от социалистическите извори на информация“²¹. Докладът на ИСЦ и НИИМ съветва това сондажно проучване да не е еднократно, защото събитието е предизвикало твърде активни процеси сред младежта. Реакцията на българските младежи към аварията в АЕЦ „Чернобил“ ни предоставя интересни тенденции за наблюдение, както от медийна, така и от социална и политическа гледна точка, най-вече заради една от първите прояви на недоволство срещу системата (макар и в лицето на медиите), която е явно изказана.

Реакцията на българските младежи към вируса на СПИН – „заразната капиталистическа болест“.

Заразата с вируса на СПИН е явление, с което западните общества се сблъскват още в края на 60-те и 70-те години на XX век. У нас обаче случаите, поне публично оповестените, стават достояние на обществеността едва в края на 80-те години на XX век. Смятана и пропагандирана от партийното ръководство като „капиталистическа“ болест, заразата с вируса на СПИН не е публично обсъждана сред младежите у нас. Едва в средата и края на 80-те, когато случаите на болестта зачестяват, медиите започват да говорят за тях, макар и не подробно – „Досега тези аспекти почти не са обсъждани в периодичния печат, радиото и телевизията (...) Фактът, че средствата за масова информация изостанаха след събитието, вместо да го изпреварят и подготвят обществеността за него, има своя „дял“ за това, че първите съобщения за СПИН у нас (изведнъж неочаквано, но защо неочаквано?) се

²⁰ Пак там, с. 17.

²¹ Пак там, с. 17.

превърнаха в „проблем на деня“ и предизвикаха симптоми на страх²². Заради първоначално създаденото от пресата впечатление, че „България е стерилен остров в океана на заразата“²³, младежите считат, че болестта няма почва у нас. Ето защо първите и по-многобройни случаи на проява на болестта в нашата страна за младежите се явяват като „извънредно“ и практически ново събитие, което поражда страх и несигурност.

Данни на ИСЦ. Докладът на НИИМ и ИСЦ, който обобщава данните, свързани със събитието, е „Резултати от сондажно проучване относно: Обществената реакция на софийската младеж спрямо заразените с вируса на СПИН“. Проучването е проведено в периода 12-20 октомври 1987 г. сред 166 младежи по метода на полустандартизираното интервю, като възрастовата група е 14-30 г., и млада творческа интелигенция до 35 г. Освен тях са интервюирани 17 медицински работници, без ограничение във възрастта. Информацията е набирана на територията на София, като има за цел да сондира общите щрихи на реакцията сред населението към болестта.

Анализ на данните на ИСЦ. Макар да няма данни в училищата и университетите да се провеждат информационни кампании по запознаване с вируса на СПИН, проучването отчита любопитни наблюдения. Според него практически всички интервюирани младежи имат най-обща представа от заболяването и пътищата за неговото разпространение; няма нито един случай на непознаване на болестта. Както се отбелязва, „този факт е без прецедент в нашата изследователска практика“²⁴. Изследването отчита още, че 2/3 от интервюираните не вярват на публикуваните официални данни за разпространението на болестта у нас, смятат ги за силно занижени. Проблемът СПИН поражда страх, тревога и несигурност в българските младежи, като страхът е основно от евентуална епидемия. Въпреки това в доклада се подчертава, че „засега страхът от СПИН не води до съществени промени в социалното поведение на младите хора“²⁵. **На практика гореизброените твърдения са силно противоположни. От една страна, младежите не са запознати с болестта от институциите, здравните власти и училищата, но според доклада всички**

²² Резултати от сондажно проучване относно: Обществената реакция на софийската младеж спрямо заразените с вируса на СПИН. Фонд 1Б, опис 55, а.е.720, с. 11.

²³ Пак там, с.11.

²⁴ Пак там, с. 2.

²⁵ Пак там, с. 3.

познават болестта. А от друга, младежите се страхуват от епидемия, но това не води до промени в поведението им. Въпреки твърдението, че „няма“ промени в поведението на младежта, докладът отчита тенденция към въздържанието им от инцидентни полови контакти и някои форми на обществено обслужване – козметика, стоматология, фризьорство. Друг основен момент е, че младежите смятат, че мерките, които се предприемат за ограничаване на болестта, са недостатъчни, като, според данните, в съзнанието им болестта СПИН не стои наравно с другите болести – „Грубо казано, в масовото съзнание „СПИН“ е по-близо до „Чернобил“, отколкото до, например, „инфаркт“ или „сифилис“. Трябва да отбележим, че тази характеристика е свързана и с тона на средствата за масова информация, които съдържа подобни акценти“²⁶. Фактът, който докладът отбелязва като най-тревожен, е отчетеното желание за репресиране на заразените лица – „докато не е станало късно, докато болестта не е масова – да се освободим от заразените“²⁷. Именно анкетните карти, приложени към доклада, свидетелстват за негативното отношение от страна на младежта към заразените – „Носителите да се изолират в специални клиники. Мен да питат – трябва да се умъртвяват и изгарят, за да се опази обществото“^[42] и др. Докладът се съсредоточава и върху недобрата практика на средствата за масова информация, които, според изследването, не са си свършили работата в запознаването със самата болест, с каналите на разпространението ѝ и с превенцията по нейното разрастване. Друг аспект засяга нивото на здравното обслужване у нас – трябвало да дойде СПИН-ът, за да може хигиената в здравното обслужване да се подобри. **В анкетните карти отново се наблюдава противоречие в информацията, за което споменахме по-горе – според доклада всички младежи познават отлично болестта, но реално в анкетните карти наблюдаваме не особено добро познаване на вируса.** Единодушно е представена обаче общата констатация за агресивно и репресивно отношение към заразените. При данните за увеличаване на заразените със СПИН у нас наблюдаваме недоволство, насочено предимно към средствата за масова информация и тяхната недостатъчно бърза и навременна реакция за запознаване на обществото с болестта. **Партийното ръководство не се споменава като носител на негативни**

²⁶ Пак там, с. 4.

²⁷ Пак там, с. 12.

коментари или „виновник“ за липсата на превенция. Същата ситуация виждаме и в реакцията на младежта към другите две извънредни събития – аварията в АЕЦ „Чернобил“ и Възродителния процес – **партийното ръководство никога не е посочвано в мненията на младежта, събрани в тези доклади, като носител на отговорност за липсата на информация към населението.** То, по правилото на затворената и авторитарна система на управление, „не може“ и „не бива“ да бъде назовавано с отрицателни твърдения, от което следва, че **средствата за масова информация за периода са „верният“, но и удобният „виновник“ при извънредни събития от такъв мащаб.**

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Запазените данни, които откриваме в архива на Информационно-социологическия център към ЦК на БКП за изложените тук „извънредни“ или „нови“ събития, с които е трябвало да се справя българското общество и в частност младежите през 80-те години, както и останалата документация на центъра, ни разкриват многопластова картина. **Интересен е начинът, по който управляващата партия се стреми да negliжира знакови събития от близкото минало.** И при трите разгледани случая – Възродителният процес, аварията в АЕЦ „Чернобил“ и заразата с вируса на СПИН, наблюдаваме ясното внушение към населението от официалните институции и медиите, че тези процеси са нещо „нормално“, с което отговорната социалистическа младеж и общество трябва да се справи, оставайки вярно на принципите на изповядваната политическа идеология. При Възродителния процес, и от страна на Комсомола и от страна на всички официални източници на информация – на младежите е „подказано“ или пряко „внушено“, че в тази трудна ситуация те трябва да помогнат на държавата и трудовите и бригадирски обединения да се справят с липсата на работна ръка, защото „те“, „другите“ – сънародниците ни от турски произход са „неблагодарно“ напуснали и „изоставили“ държавата, дала им толкова много. **През цялото време партията се опитва да овладее пулсиращото социално напрежение със „стратегията“, която тя прилага и при аварията в АЕЦ „Чернобил“, и при заразата с вируса на СПИН – „нищо толкова извънредно не се случва, това ще отmine“. Ако ситуацията е неблагоприятна, то тя е временна, ако е изключително негативна, то задължително негативът идва отвън – от капиталистически провокатори, включително от болести, които „не са присъщи“ за социалистическата ни страна.**

Чрез изследванията на ИСЦ, партията безпогрешно улавя „вятъра на недоволството“ и абсолютно точно отчита настроенята на населението, но проучванията не показват в детайли пълната картина, защото както държавата успокоява обществото, че всичко е наред, така и ИСЦ е длъжен да успокои държавата, че населението е „под контрол“, че липсват крайни настроения и вълнения. Въпреки, че истината в докладите „не е пълна“, тя все пак не е и изцяло „захаросана“. Центърът напълно точно отчита „проблемите“, които възникват вследствие на извънредните ситуации – търсенето на информация от предимно чужди информационни източници (аварията в АЕЦ „Чернобил“), отказът на младежи да се включват в полагането на допълнителен труд и участието в извънредно сформирани бригади (Възродителният процес), „закъснението“ на българските медии да образуват и предупредят обществеността за зачестилите случаи на СПИН у нас. Управляващата партия със своите институции, звена и помощни центрове за проучване на населението безпогрешно лавира между реалните факти и последствия от трите събития и това, което „трябва“ да се каже, за да се запази стабилната политическа обстановка. **Механизмите ѝ на реакция обаче остават почти непроменени през годините и независимо от мащабите на случващото се те почти винаги са в ущърб на обективността и в полза на запазване политическия суверенитет.**

С последвалите политически промени след 1989 г. голяма част от събитията, случили се в България по време на социализма, са поставени под общ знаменател или са окачествени с крайни оценки. Данните, които са оповестени по-късно в страната, включително всички направления, в които е събирал информация Информационно-социологическият център – престъпност, социални процеси, културна политика, обществено мнение и т.н., сочат, че редица от политическите действия в България не са били достойни на обществото, а много от показателите (здравни, ниво на престъпност, трудови показатели и т.н.) са с много по-различни стойности от обявяваните по време на социализма. Ето защо изследването, подробният анализ и внимателното изучаване и на реакцията на населението и младежта към „извънредни“ събития, и на цялостната информация, като тази която ни предлага Информационно-социологическият център към ЦК на БКП (1970-1990 г.), ще ни помогнат да осмислим и „видим“ времето на 80-те години на XX век у нас, **без да му придаваме лични, политически или пристрастни нюанси**. Осмисляйки културната ни и обществена

идентичност от близкото минало с помощта на точни факти и социологическа информация, ние много „по-вярно“ ще отчетем и оценим и настоящите процеси, които ни се случват.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ВЪЛКОВ, Илия (2018). Публичният дневен ред и социална промяна чрез новите медии. *Media-journal*, брой 37/ септември 2018 г. Available from: <http://www.media-journal.info/?p=item&aid=256>.

ПОПОВА, Снежана (1997). *Радиокомуникация*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

ПОПОВА, Жана (2013). *Диалогови модели. Между събития и медийни образи*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013.

СКАРБЪРО, Кристофър (2018). Завръщането на Сизиф. Потребление, скука и разпад в България в епохата на късния социализъм. *Култура.бг*. Available from: <http://kultura.bg/web/завръщането-на-сизиф/>

McCOMBS, Maxwell E., **SHAW**, Donald L. (1972) The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion. Quarterly*, Vol. 36/1972.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

ИНФОРМАЦИЯ за актуалните явления, мнения и настроения сред българската младеж във връзка с процеса на единение на българската нация 01.07.1989г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е.727.

ОТНОСНО: отношението на младежта към отразяването на традиционната обстановка в средствата за масова информация от 14-17 май, 1986 г. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е. 712.

РЕЗУЛТАТИ от сондажно проучване относно: Обществената реакция на софийската младеж спрямо заразените с вируса на СПИН. Фонд 1Б, опис 55, а.е.720.

СПРАВКА за готовността на младото поколение да участва в трудови инициативи. Централен държавен архив, Фонд 1Б, опис 55, а.е.725.